INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ILA 1

HİTİTOLOJİYE GİRİŞ

Hazırlayan

Metin Alparslan

HİTİTOLOJİYE GİRİŞ

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

HİTİTOLOJİYE GİRİŞ

ISBN 978-605-5607-00-5

Seri INSTRUMENTA LINGUARUM ANTIQUARUM 1

Hazırlayan

Metin Alparslan

Dizi Editörü

Bedia Demiriş

Birinci Basım

Ekim 2009

Baskı ve Cilt

Graphis Matbaa

Satış ve Dağıtım

Zero Ltd.

Abdullah Sokak No. 17 Taksim 34433 İstanbul

Tel: +90 (212) 244 7521 Fax: +90 (212) 244 3209

info@zerobooksonline.com
www.zerobooksonline.com

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

Ekrem Tur Sokak, No: 4 Beyoğlu 34435 İstanbul

Tel: +90 (212) 292 0963

info@turkinst.org
www.turkinst.org

INSTRUMENTA LINGUARUM ANTIQUARUM

1

HİTİTOLOJİYE GİRİŞ

Hazırlayan

Metin Alparslan

TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

2009

İçindekiler

Bölüm I

Bir Bilim Olarak "Hititoloji"

"Hitit" ve "Hititler"

Hitit kelimesinin temelinde hat(t)- kökü vardır. Aynı kök başkentlerine verdikleri Hattuš(a) ve ülkelerine verdikleri Hatti adlarında da görülmektedir. Hattiler, Hititlerden evvel Anadolu'da bulunan ve eskiden yerli halkı olarak kabul edilen toplumdur[1]. Hitit ve Hititler kelimeleri ise, Tevrat'ta geçen (Eski Ahit) bir kelimeye dayanmaktadır (Het Oğulları, İbranca *hittim*, Arapça *Ben-i Het*). Ancak Tevrat'ta geçen Het Oğulları ile, Anadolu'da büyük bir devlet kuran Hititler aynı değildir. Tevratta bahsedilen Het Oğulları, M.Ö. I. binyılda, yani Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra, ağırlıklı olarak Kuzey Suriye'de kurulan Geç Hitit Devletleri'dir[2]. Het Oğulları olarak Tevrat'ta geçen bu isim, daha sonra modern dillere, Almanca *Hethiter*, İngilizce *Hittites*, İtalyanca *İttiti*, Fransızca *Hittites* olarak geçer. Türkçeye bu isim Fransızca'daki Het Oğulları isminden Fransızca sıfat (*adjectivum*) Hétéen kelimesinden girmiştir ve başlarda Fransızcada okunduğu gibi, yani

1 Yeni araştırmalarda Hatti halkının da Anadolu'ya doğudan göç etmiş, Kafkas etnik kökenini gösteren bir toplum olduğu fikri yaygınlık kazanmaktadır.

2 Bkz. Bölüm VIII.

baştaki [h] sesi olmadan, *Eti* olarak[3] yazılmıştır. Zamanla bu hatalı yazılışından vazgeçilmiş ve *Hitit* kelimesinde karar kılınmıştır. Türkçe yazılışındaki bu değişiklik nedeniyle eski nesil *Hititleri*, hâlâ *Eti* olarak bilmektedir.

Boğazköy arşivlerinin bulunmasıyla Hititlerin kendilerini "Hitit", dillerini ise "Hititçe" olarak adlandırmadıkları ortaya çıkmıştır. Kendilerini *Nešalı* ve dillerini ise *Nešaca* olarak isimlendirdikleri yazılı belgelerde geçen *našili*, *nešili* ve *nešaumnili* (Neša tarzında) kelimelerinden anlaşılmaktadır. Bu kelimeler ise, bugünkü Kayseri yakınlarında bulunan Kaneš/Neša kentine işaret etmektedir[4]. Bu nedenle, Hititçenin okunmaya başlandığı ilk yıllarda Hitit ve Neša terimlerinin yan yana kullanıldığını görmekteyiz. Bazı bilim adamları muhtemelen, Tevrat'tan alınan bu hatalı yazılışı düzeltmek için *Neša* kelimesini tercih etmişti. Ancak bu, yerleşmiş olan *Hitit* terimini ortadan kaldırmaya yetmemiş, bugün artık Hitit kelimesi genelde kabul edilmiştir.

Hitit ve *Hititler* kelimeleri kullanım açısından iki farklı anlam içermektedir. Filolojik olarak "Hititler" terimi kullanıldığında, Hititçe konuşan ya da yazan toplum kastedilmektedir. Oysa tarihsel ya da kültür tarihi açısından aynı kelime, Hitit Devleti'ni oluşturan başka etnik kökene sahip diğer toplumları da kapsamaktadır. Örnek vermek gerekirse, tarihi açıdan M.Ö. 13. yy Kuzey Suriye'sini tamamen "Hitit" olarak kabul etmek doğrudur. Çünkü Kuzey Suriye bölgesi o dönemde Hitit Devleti'nin bir parçasıydı. Ancak filolojik olarak bunu söylemek imkânsızdır, çünkü o dönemde Kuzey Suriye'de Hititçe konuşanların sayısı son derece az olmalıydı. Anadolu için de aynı durum söz konusudur. Yakın zamana kadar Anadolu'da M.Ö. II. binyılda ağırlıklı olarak Hititçe konuşulduğu ve halkın büyük çoğunluğunun köken olarak *Hitit* olduğu kabul edilirdi. Bugün ise, o dönemdeki Anadolu halkının çoğunun, Hititler gibi Hint-Avrupa kökenli bir halk olan Luwilerden oluştuğu, dolayısıyla daha yaygın olarak Luwice konuşulduğu görüşü hâkimdir. Aynı kelimeye yüklenen anlam bu şekilde değiştiğinden, kullanırken dikkat edilmesi gerektiğinin altı bir kez daha çizilmelidir.

3 Fransızca'da eskiden *Hétéen* olarak yazılan bu sıfat, artık *hittite* olarak yazılmaktadır. Aynı şekilde İtalyanca'daki *eteo* sıfatı da şimdi *ittiti* biçiminde kullanılmaktadır.

4 Kaneš-Neša isimlerindeki k/n değişimi için bkz. Bölüm VI.

Hitit Çivi Yazısı

Hititler, dillerini yazıya geçirmek amacıyla, bir hece yazısı olan çivi yazısını kullanmışlardır. Çivi yazısı o dönemde, yani M.Ö. 17. yy'da bin seneye aşkın bir zamandır Mezopotamya'da kullanılmaktaydı. Anadolu, çivi yazısı ile ilk defa Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (yak. M.Ö. 1950-1750), Asur'dan gelen tüccarlar sayesinde tanışmıştır. Ancak ilginçtir ki, Hititler kendilerinden evvel Anadolu'da kullanılan bu yazı üslubunu (biçemini) değil, Eski Asur Çivi Yazısı'ndan farklılıklar gösteren Eski Babil çivi yazısı üslubunu kabul etmişlerdir. Hititlerin bu yazı sistemini ne zaman ve nasıl kabul ettikleri kesin olarak bilinmemekle beraber, Hitit Devleti'nin ilk kralı I. Hattušili Dönemi'ne ait Hititçe yazılı belgeler bulunduğunu söylemek gerekir.

Hititler yazıyı kendi dillerine uygularken, doğal olarak bazı işaretlerin anlamlarında değişiklikler yapmış olsalar da, kullandıkları üslubun yukarıda da değindiğimiz gibi Eski Babil yazı biçemi olduğu kesindir. Kullanılan yazı; hece, ideogram ve sayı işaretleriyle beraber toplam 375 işaretten oluşur. Hece işaretlerini genel olarak üçe ayırmak mümkündür: sesli+sessiz (vokal+konsonant, yani at, ik gibi kapalı heceler), sessiz+sesli (konsonant+vokal, ta, ši gibi açık heceler) ve sessiz+sesli+sessiz (konsonant +vokal+konsonant, maš, kir gibi kompleks heceler)[5]. Bu işaretlerin yanında bir de, tek bir sesliyi ifade eden işaretler de mevcuttu. Bunlar /a/, /e/, /i/ ve /u/ sesleridir; /o/ sesi Hitit çivi yazısında yoktu. Ayrıca yarı sesli şeklinde adlandırılan /ya/, /wa/, /wi/ sesleri de mevcuttur[6]. Hitit insanı, hece işaretlerini arka arkaya getirmek suretiyle söz konusu kelimeyi yazar ve kelime bitiminde bazen bir hece işaretinin sığacağı yer kadar küçük bir boşluk bırakırdı. Heceler basit bir sisteme göre sıralanırdı. Genellikle bir hecenin bittiği ses ile yeni hecenin başlaması söz konusuydu (šu-up-pa-ya-aš gibi).

Hece işaretlerinin yanı sıra, yazıyı icad edenlerin kullandığı Sümerce *ideogramlar* (*sümerogramlar, logogramlar*) da mevcuttu. İdeogramlar sayesinde, tek bir işaret ile bir kelime ifade edilmekteydi. Bir örnek vermek gerekirse "haššu-" kökü Hititçedir ve "kral" anlamına gelir. Bu kelimenin yalın hali olan "haššuš"u yazabilmek için ise, Hitit kâtibi toplam dört işaret yazmak zorunda idi (ha-aš-šu-uš). Oysa aynı kelimeyi tek bir İdeogram kullanarak "LUGAL" şeklinde yazabiliyordu. Ancak Hititler bu ideogramları Sümerceden almış olmalarına ve biz bugün bunu aynı şekilde çeviri yazımıza Sümerce

5 bkz. Bölüm III.

6 bkz. Ek VII, IX ve X

karşılığı ile yazmamıza karşın, (LUGAL yazılışında olduğu gibi), Hitit insanı ideogramları okurken Sümerce değil, Hititçe olarak okurdu. Biz bunu, bazen ideogramın yanına yazılan çekim eklerinden anlamaktayız (örneğin LUGAL=uš, yani haššu=š). Sondaki ekten Hititli'nin bu kelimeyi Sümerce yazıldığı şekliyle yani 'LUGAL-uš' değil, Hititçe olarak 'haššuš' şeklinde okuduğunu anlamaktayız. Bir diğer örnek ise "tanrı" anlamına gelen ideogramın (DINGIR) yazımıdır. "Tanrı" kelimesi tabletlerde bazen DINGIR-naš, yani šiunaš şeklinde tespit edilmiştir. Hititçe kelimenin sonunda yer alan –naš eki, ideogramın arkasına getirilmiştir.

Hitit Dili

Elbette bir *Giriş* kitabının tek bir bölümünde Hititçenin ayrıntılı bir gramerini vermek mümkün değildir. Ancak Hititoloji'ye bir başlangıç sağlamayı amaçlayan bir yayında, Hitit Dili ve Gramerine hiç değinmeden geçmenin doğru olmayacağı görüşündeyiz. Okuyucu bu satırları Hititçe öğrenmekten ziyade, Hititçe hakkında bir fikir edinmek için okumalıdır.

Medya Yalanları

Yakın zamanda Hititçenin Hint-Avrupa Dil Ailesi'ne bağlı olmadığını, bunun yerine Türkçe, Çerkezce gibi dillerle akraba olduğunu öne süren yayınlar oldukça artmıştır. Bu durumun Hititler ile sınırlı olmadığını görmek, daha da kaygı vericidir. Hiçbir bilimsel temele dayanmadıkları halde, bu söylemlere, özellikle Türkiye'nin popüler medyasına hitap etmesinden olsa gerek, televizyonlarda ve gazetelerde geniş yer verilmektedir. Toplumumuz, bu haberler nedeniyle yanlış bilgilendirilmekte ve bu yanlışı düzeltmeye çalışan ciddi bilim insanları da şiddetli bir direniş ile karşılanmaktadır. Bu yayında "sadece" bilimsel sonuçlara yer verilecektir ve okuyucu bu gerçeklerle "yetinmek" zorundadır.

Hititçe, bugüne kadar tespit edilen en eski Hint-Avrupa Dili'dir ve Almanca, İngilizce, Fransızca ve İtalyanca gibi günümüz Avrupa dilleriyle akrabadır. Bu durum Hititçeyi, aynı zamanda Hint-Avrupa dillerini inceleyen *İndogermanistik* bilim dalının araştırma konusu yapar. Aynı dil ailesine bağlı olması nedeniyle yukarıda sayılan dillerle Hititçe arasındaki ortak noktalar oldukça fazladır. Bu nedenle günümüz Avrupa dillerinden en azından birini

iyi ya da orta derecede bilen birinin, Hititçeyi daha kolay öğrenebileceği söylenebilir.

Hint-Avrupa Dil Ailesi'ne bağlı olan Hititçe, Anadolu Dilleri grubuna girmektedir. Bu grupta Hititçenin çağdaş akrabaları olan Luwice ve Palaca'nın yanı sıra M.Ö. I. binyılda kullanılan Likya, Lidya ve Karya Dilleri gibi diller de yer almaktadır. Bununla beraber Kafkas dillerinden Hattice ve Hurrice gibi Hititçe ile çağdaş olmasına rağmen Hint-Avrupa dil grubuna ait olmayan diller de Anadolu'da kullanılmaktaydı[7].

Genel olarak Hitit Dili'nin ana özelliklerinden bahsedersek, Hititçede kelimelerin iki farklı sayıda (*numerus*) olduğunu söylememiz gerekmektedir: tekil (*singularis*) ve çoğul (*pluralis*). İsim Grubunun (*nomen*) ise, iki cinsiyeti (*genus*) mevcuttur: eril+dişil ortak cinsiyetli (*genus commune*) ve cinsiyetsiz (*genus neutrum*). İsim çekimine (*nomen flexum*) baktığımızda, sekiz farklı hal (*casus*) görülmektedir. *nominativus commune* (cinsiyetli ismin yalın hali), *accusativus commune* (cinsiyetli ismin -i hali), *nominativus/accusativus neutrum* (cinsiyetsiz ismin yalın/-i hali), *genitivus* (-in hali), *dativus/lokativus* (-e/-de hali), *ablativus* (-den hali), *instrumentalis* (-ile hali) ve *vocativus* (ünlem hali). Bu haller isimlerin ya da sıfatların (adjectivum) gövdesine eklenen bir sonek (*suffixum*) ile oluşturulur. Başlıca ekler şunlardır:

	Singularis	**Pluralis**
nom. comm.	-š, -Ø	-eš, -aš, -uš
acc. comm.	-n, -an	-uš, -eš, -aš
n.-acc. n.	-Ø, -n	Ø, -a, -i
gen.	-aš	-aš, eskiden -an
dat./ loc.	-i, -e, -ya, -ai, -Ø	-aš
abl.	-az(a)	-az(a)
instr.	-it, -ta	-it, -ta
voc.	-Ø, -i, -e	-Ø

7 bkz. Bölüm II.

İsim Çekimine Bir Örnek:

antuhša- > "insan" (commune bir kelime olduğundan neutrum çekimi yoktur)

	Singularis	Pluralis
nom. comm.	antuhšaš (insan)	antuhšeš/antuhšuš (insanlar)
akk. comm.	antuhšan (insanı)	antuhšuš (insanları)
n.-akk. n.	--	--
gen.	antuhšaš (insanın)	antuhšaš (insanların)
dat./ lok.	antuhši (insana/insanda)	antuhšaš (insanlara/insanlarda)
abl.	antuhšaz (insandan)	*belgelenmemiş*
instr.	*belgelenmemiş*	*belgelenmemiş*
vok.	*belgelenmemiş*	*belgelenmemiş*

İsimlerin ve sıfatların yanında Hititçede zamirler de (*pronomen*) bulunmaktadır. Hititçede zamirler birkaç gruba ayrılır: şahıs zamirleri (*pronomina personalia*), mülkiyet zamirleri (*pronomina possessiva*), işaret zamirleri (*pronomina demonstrativa*), belirsiz zamirler (pronomina indefinitiva) ve nisbet zamirleri / soru zamirleri (*pronomina relativa / pronomina interrogativa*).

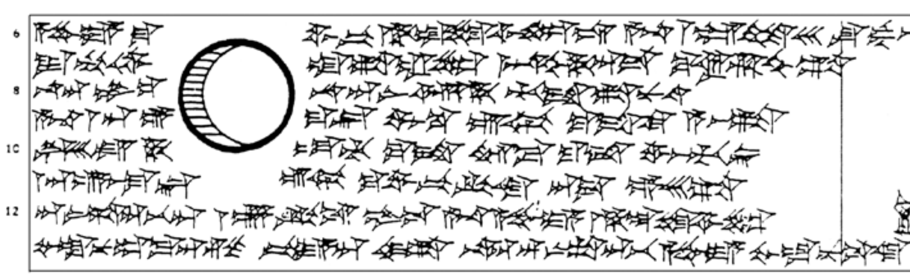
Son kelime grubumuz fiillerdir (*verba*). Hititçede genel olarak iki zaman (tempora) birbirinden ayrılır. *Şimdiki Zaman* (*praesens*) ve *Geçmiş Zaman* (*praeteritum*). Her iki zaman da Haber Kipi'ndedir (*indicativus praesens* ve *indicativus praeteritum*). Bununla beraber Hititçedeki *praesens*'in, aynı zamanda 'Geniş Zaman' ve 'Gelecek Zaman' olarak da kullanıldığını söylemek gerekir. Filologlar bu ayırımı genellikle cümlenin gidişatından, yani bağlamdan anlamaktadır. Hititçede *Haber Kipi* (*modus indicativus*)'nin yanısıra bir de Emir Kipi (*modus imperativus*) vardır. "Git!", "Gör!" gibi emirler bu form ile üretilir. Tüm bu zamanları oluşturmak için, isim ve sıfatlarda olduğu gibi, kelimenin gövdesine sonek (*suffixum*) getirilir. Hititçedeki fiillerden bahsedilirken iki ayrı çatıdan söz etmek gerekir: Etken Çatı (*activum*) ve Orta Çatı (*medio passivum*) olarak görülür. *Passiva* (edilgen) yerine, *medio-passiva* teriminin tercih edilmesinin sebebi, söz konusu yapının Hititçede her zaman *passiva*, yani edilgen olarak kullanılmamasıdır. Son olarak, Hititçede fiiller, birinci tekil şahısta aldığı eke göre "mi-çekimli" ve "hi-çekimli" olarak ikiye ayrılır.

Şimdiki Zaman (indicativus praesens)

		activa		medio-passiva	
		-mi çekimi	**-hi çekimi**	**-mi çekimi**	**-hi çekimi**
singularis	**1.**	–mi	-hi	-hahari	-hahari
	2.	–ši	-ti	-tati (-ta)	-tati (-ta)
	3.	–zi	-i	-tari	-ari
pluralis	**1.**	–weni	-weni	-weštati	-waštati
	2.	–teni	-teni	-duma	-duma
	3.	–anzi	-anzi	-antari	-antari

Hitit Dili'nin ve Hititoloji'nin daha iyi anlaşılması için Hitit Kralı IV. Tuthaliya ile kralın vasalı (bağımlısı) durumundaki Tarhuntašša Kralı Kurunta arasında yapılan bir antlaşma metninin ilk sütunundan bir pasaj örnek verilmiştir. Bu antlaşmanın bir özelliği ise, söz konusu tabletin, çoğunlukla olduğu gibi kilden değil, bronztan yapılmış olmasıdır. Tablet, bilim camiasında bu nedenle Bronz Tablet olarak adlandırılmaktadır[8].

Bo 86/299

Transkripsiyon:

6 *A-BU-YA* ku-wa-pí ^{m}Ha-at-tu-ši-li-iš *A-NA* ^{m}Úr-hi-te-eš-šu-up-aš

7 DUMU ^{m}Mu-u-wa-at-ta-al-li me-na-ah-ha-an-da ku-ru-ri-ah-ta

8 na-an LUGAL-iz-na-an-ni ar-ha ti-it-ta-nu-ut

9 *A-NA* $^{m\,D}$LAMMA-ma-kán wa-aš-túl *Ú-UL* ku-it-ki a-aš-ta

8 bkz. Bölüm VII.

10 ^{LÚ}MEŠ ^{URU}*HA-AT-TI* ku-it im-ma ku-it wa-aš-ti-ir

11 $^{\text{m D}}$LAMMA-aš-ma-kán *Ú-UL* ku-wa-pí-ik-ki an-da e-eš-ta

12 an-ni-ša-an-pát-an ^{m}NIR.GÁL-iš LUGAL-uš *A-NA* *A-BU-YA* ^{m}Ha-at-tu-ši-li

13 šal-la-nu-um-ma-an-zi pí-ya-an har-ta na-an an-ni-ša-an-pát *A-BU-YA* šal-la-nu-uš-ki-it

Transkripsiyon İle İlgili Bazı Genel Açıklamalar:

Büyük ve italik yazılan kelimeler Akkadca kelimelerdir (*A-BU-YA* gibi). Büyük harfle yazılanlar ise Sümerce kelimelerdir (DUMU gibi). Özel isimlerin önünde üst simge olarak yazılmış harf(ler) determinatif yani belirteçlerdir.

Metinde Geçen Bazı Kelimeler ve Yapıları:

A-BU > baba; ***A-BU-YA*** > babam; **kuwapí** > -dığı zaman; ***A-NA*** > genelde datif (-e hali) yapar; **menahhanda** > karşı; **kururiyahh-** > düşmanlık yapmak, **kururiyahta** > düşmanlık yaptı; **LUGAL** > kral; **arha** > uzak; **tittanu**- > koymak, yerleştirmek; **arha tittanu**- > uzaklaştırmak, kovmak, **arha tittanut** > uzaklaştırdı, (görevden) aldı; $^{\text{m D}}$**LAMMA**=Kurunta; **waštul**- günah, suç; ***Ú-UL*** > olumsuz yapar; **kuitki** > herhangi bir şey; **aš-/eš-** > olmak, **ašta/ešta** > oldu/idi; **LÚ** > erkek (çoğul hali ile insanlar); **MEŠ** > çoğul determinatifi; **LÚ**$^{\text{MEŠ URU}}$***HATTI*** > Hatti'nin insanları; **imma** > bundan başka, bu kadar; **wašta**- > günah işlemek, **waštir** > günah işledi; ***Ú-UL*** **kuwapíki** > hiçbir şekilde; **šallanu**- büyütmek, **šallanummar** > büyütmek için; **pai**- vermek, **piyan harta** > vermişti; **šallanuškit** > büyüttü

Çeviri:

6 Babam Hattušili, Muwatalli'nin oğlu Urhi-Tešup'a

7 karşı düşmanlık yaptığı

8 ve onu krallıktan uzaklaştırdığı zaman

9 Kurunta'da (kontrol edildiğinde) hiçbir suç kalmadı.

10 Hatti'nin insanları her ne günah işledilerse

11 Kurunta hiçbir şekilde dâhil değildi.

12 Onu kral Muwatalli, babam Hattušili'ye

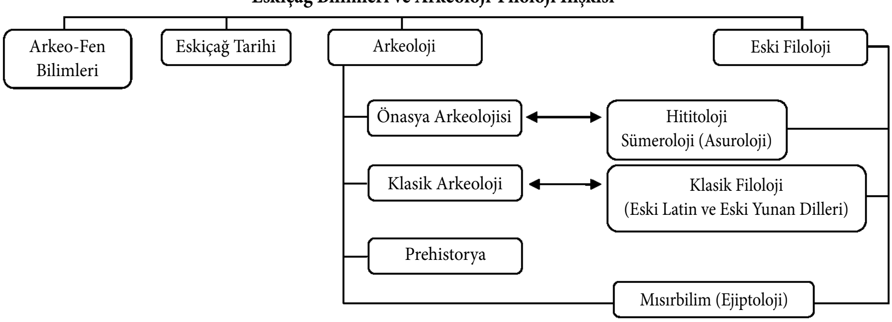
13 büyütmek için vermişti ve babam onu büyüttü.

Hititoloji'nin Tanımı ve Kapsamı

Hititoloji sözcüğü, anlaşıldığı üzere M.Ö. II. binyılda yaşamış bir toplumun etnisitesini (kökenini) ifade eden "Hitit" kelimesi ile Yunancadaki "logos" (söz, düşünce, bilgi) kelimelerinin birleşiminden oluşan bir sözcüktür. Bazı Türkçe kaynaklarda, bu sözcük Türkçeleştirilerek "Hititbilim" olarak da ifade edilmektedir. Hititoloji'nin ana konusunu, Hitit toplumu oluşturmaktadır. Ancak Hititleri araştıran bu bilim dalı, araştırma *aracı* olarak yazılı belgeleri kullanmaktadır. Bu yönüyle ise, "Eski Filoloji" dallarından birini oluşturmakta ve aşağıda değineceğimiz gibi "Arkeoloji" biliminden ayrılmaktadır. Çünkü arkeoloji, araç olarak bir toplumun bırakmış olduğu "maddi kültür"ünü (çanak çömlek, ev gereçleri, mimari kalıntılar gibi) kullanmaktadır. Ancak Filologlar Arkeologların, Arkeologlar da Filologların araştırma sonuçlarını izlemek ve öğrenmek zorundadır.

Hititoloji, incelediği dönem itibariyle *Eskiçağ Bilimleri*'nden biridir. Eskiçağ Bilimleri, çalışma teknikleri birbirinden farklı çok sayıda bilim dalından oluşmaktadır:

Eskiçağ Bilimleri ve Arkeoloji-Filoloji İlişkisi

Bugün konuşulmayan veya kullanılmayan diller, "Ölü Dil" olarak adlandırılır. Hititçe de, aynen Sümerce ya da Latince gibi, bir *ölü dil*dir. Ölü Dilleri araştıran bilimin genel adı ise, "Eski Filoloji"dir. Buradan da anlaşılacağı gibi isimdeki "eski" kelimesi dilin eskiliğini ya da artık "kullanılmayan" bir dil olduğunu tanımlamaktadır.

Tanım

Hititoloji, M.Ö. 1650 dolaylarında Orta Anadolu'da bir devlet kuran ve bu devletin M.Ö. 1200 yıllarındaki yıkılışından sonra da varlıklarını kısmen sürdüren Hitit toplumu tarafından kullanılan Anadolu Dillerini (Hititçe, Palaca, Luwice ve Hattice) ve bu diller aracılığıyla toplumun tarihini ve kültürünü araştıran bilim dalıdır.

Hititoloji, Hititçe ile aynı dil ailesine bağlı olan *Palaca, Luwice* ayrıca *Hiyeroglif Luwicesi* ve olasılıkla Kafkas Dillerine bağlı *Hattice* gibi diğer bazı Eski Anadolu dillerini de kapsamaktadır. Ancak bulunan yazılı kaynakların büyük bir bölümünün Hititçe olması nedeniyle bu dil ana araç olarak kabul edilmiş ve bilim dalına da ismini vermiştir.

Hititoloji'nin Yardımcı Bilim Dalları

Hititoloji'nin beraber çalışması gereken bilim dalları denince ilk akla gelen bilim kuşkusuz *arkeoloji*dir. Sayfa 19'daki tabloda görüleceği gibi, arkeolojinin de yer ve zaman yönünden ayrılan bölümleri vardır. Hititler, hem bulundukları coğrafya, hem de yaşamış oldukları dönem nedeniyle Önasya Arkeolojisi'nin çalışma ortağı durumundadır. Bu iki bilim arasındaki ilişki ise, karşılıklı bir ihtiyaç ilişkisine dayanmaktadır. Öncelikle Hititologlar, çoğu zaman arkeolojik kazılar sonucunda gün ışığına çıkarılan yazılı belgeleri okuyup değerlendirirler. Bu bilimsel kazıları yürüten kişiler ise, arkeologlardır. Bir arkeoloğun ise, kazılarda bulunan yazılı eserleri okuması için, filologlara ihtiyacı vardır. Her ne kadar bazı arkeologların yazılı eserleri okuma konusunda kısmen bilgileri olsa da, bu eserleri doğru bir biçimde değerlendirmek ancak uzun bir uzmanlık eğitimi sonucunda mümkündür.

Önasya Arkeolojisi'nin alanı, adından da anlaşılacağı üzere, belli bir coğrafya ile çerçevelenmektedir. Bu coğrafya ise, başta Mezopotamya olmak üzere, bugünkü Suriye, Filistin ve Anadolu'yu kapsar. *Önasya Arkeolojisi*, kardeş disiplini olan Klasik Arkeoloji'den daha genç bir bilim dalı olup, tarihi 19. yy'ın hemen başına kadar geri çekilebilir. Coğrafi olarak kesin sınırlara sahip olan *Önasya Arkeolojisi*'nin zamansal sınırları ise tartışmalıdır. *Önasya Arkeolojisi*'nin ortaya çıkmasını sağlayan en önemli neden, başta Mezopotamya olmak üzere, bahsedilen bölgede yaklaşık M.Ö. 3000 yıllarında icat edilen *yazı* ile geniş alanlara hükmeden ve bir merkezden yönetilen

devletlerin kurulmasıdır. Devletleşme süreci ile yazının bulunması muhtemelen birbirine paralel gerçekleşen ve birbirini tetikleyen olaylardır. Devamında teknolojik gelişmeler hızlanmış ve toplum yapılarında büyük değişimler meydana gelmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi Önasya Arkeolojisi'nin en önemli özelliklerden biri, incelediği toplumun *yazılı kültür*e sahip olmasıdır. Bölgede yürütülen ilk arkeolojik kazıların tümü, yazılı kültürü içeren merkezlere yöneliktir (Ninive, Nimrud, Asur vs.). Ancak, bu şekilde bir tanım kabul edildiğinde Anadolu'nun İlk Tunç Çağı (M.Ö. 3000-2000), Önasya Arkeolojisi'nin konusu dışında kalıyor görünmektedir, çünkü bilindiği gibi yazı Anadolu'ya ancak M.Ö. II. binyılda yani Orta Tunç Çağı sonunda gelmiştir. 19. yy'ın ikinci yarısında Önasya Arkeolojisi bir anlayış değişimine uğramış ve bilimin felsefesi ile beraber zamansal sınırları da genişlemiştir. Bu değişim sayesinde Önasya Arkeolojisi bugün genellikle *Neolitik Dönem* ile başlatılmaktadır. Zamansal sınırların genişlemesinden dolayı Önasya Arkeolojisi ile Prehistorya'nın çalışma alanları da birbiriyle kesişmektedir. Anlaşılacağı üzere, bilimde kesin ayırımlar, sınırlar çizmek oldukça zordur. Önasya Arkeolojisi'nin temelinde Çivi Yazılı Kültürler olsa da, çalışma alanı bugün yazının icadından binlerce yıl öncesine gitmektedir. Bununla beraber Çivi Yazılı Kültürler hala Önasya Arkeolojisi'nin en popüler ve en temel araştırma alanı olmaya devam etmektedir.

Protohistorya (Öntarih):

Yazıyı kullanan bir toplum (x); yazıyı henüz kullanmayan toplumu (y) yazılı belgelerinde anlatıyorsa, yazıyı bilmeyen toplum (y) ***Protohistorik Çağ***'da kabul edilmektedir.

Örnek: Anadolu, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (yak. M.Ö. 1950-1750) yazıyla tanışmaktadır. Oysa Akkad kralı Sargon'a ait yazıtlarda (yak. M.Ö. 2330-2280), Anadolu'da yaşayan halklardan bahsedilir. Bu durumda Anadolu'nun ***Protohistorik Çağ***'ı yaklaşık 350 yıl (M.Ö. 2330-1950) sürmüştür.

Hititoloji'ye yardımcı olan bir diğer bilim dalı *Asurbilim*'dir (Asuroloji). Ülkemizde bu bilim, Atatürk'ün emriyle Sümeroloji olarak adlandırılmıştır. Hititoloji gibi *Eski Önasya Filolojisi*'nin bir dalı olan *Asurbilim*'in başlıca çalışma alanı Akkadca (lehçeleri Asurca ve Babilce ile beraber) ve Sümerce metinler oluşturmaktadır. Hititçe metinlerde çok sayıda Sümerce ve Akkadca kelimeler geçmektedir. Bu nedenle söz konusu bu diller, *Hititoloji*'nin

de ilgi alanı içerisinde yer almaktadır. Ancak Akkadcanın bundan da daha önemli bir özelliği vardır. Akkadca aynı zamanda Hititler döneminde uluslararası alanda kullanılan, diplomatik yazışma dilidir. Bu nedenle Hattuša/Boğazköy'de ele geçen çok sayıda mektuplar ve antlaşmalar Akkadca ile yazılmıştır. Bunu bir bakımdan zamanımızın İngilizcesi ile karşılaştırmak mümkündür. Hattuša/Boğazköy'de bulunmuş Akkadca metinlerin arasında en tanınmış örnek ise ünlü *Kadeš Antlaşması*'dır (Res. 1).

Yukarıda değinilen, *Önasya Arkeolojisi* ile *Asurbilim*; aynı zamanda Hititoloji'nin en yakın çalışma alanlarıdır. Ancak elbette bu bilimin yegâne yardımcıları değillerdir. Diğer *Eskiçağ Bilimleri*'nde olduğu gibi, Hititoloji de işlenen konuya göre, ilgisizmiş gibi görünen bilimlerin yardımına başvurmak zorunda kalmaktadır. Öyle ki, II. Muršili'ye ait çiviyazılı metinde anlatılan bir "güneş tutulması", Hititoloji ile Astronomi (Gök Bilimi) uzmanlarının birlikte çalışmalarını zorunlu kılmıştır. Yine Hitit çivi yazısı ile yazılmış ve tıbbi bilgiler içeren metinler, Tıp alanının ilgisini çekmiştir. Hitit Kanunları ise, hukukçuların araştırma konusu olmuştur.

Res. 1

Çağdaş *bilim* anlayışı, yukarıda anlatılan nedenlerden dolayı bilim dallarını kesin çizgilerle birbirinden ayırmaz. Doğruya ulaşmak için, gerekli olan tüm *bilim*lerin birlikte çalışması ve birbirinden faydalanması gerekmektedir.

Hititoloji'de Amaç ve Yöntem

Her bilimin kendine özgü hedefleri vardır. Hititoloji'ninki ise, ele aldığı Hitit toplumu hakkında yeni bilgilere ulaşmaktır. Bu anlamda Hititoloji'nin yukarıda anlatılan yardımcı bilim dalları ile zaman zaman örtüşen bir hedefi olması doğaldır. Örneğin, Hitit merkezlerinden birinde kazı yürüten bir arkeolog, aynı şekilde Hitit toplumuna ışık tutmak amacındadır. Anadolu'nun M.Ö. II. binyıl tarihini araştıran bir tarihçinin amacı da aynıdır. Ancak sayılan bilimlerin tümü ayrı bir perspektif ile konuya yaklaşmakta ve farklı araçlarla çalışmaktadır. Bu nedenle zaman zaman farklı sonuçlara da ulaşmaları mümkündür. Burada amaç, farklı sonuçlardan hangisinin doğru olduğunu bulmak olmalıdır.

Hititoloji'nin ana aracı Hitit Dili ile yazılmış belgelerdir. Hititolog, Hitit yazılı belgelerden edinilen bilgilerle hareket eder, bu belgeleri okur ve yorumlar. Bunu yaparken dilin kendisini de inceler ve dilin bazı bilinmeyen yönlerini ortaya çıkarmaya çalışır. Bu anlamda bir Hititolog, Hitit bayram ritüellerinde yapılan hareketleri ya da Hitit Krallarının yetkilerini inceleyebileceği gibi, bir kelimenin farklı anlamlar için de kullanıldığını ortaya çıkarması ya da okunamayan bir hiyeroglif işaretinin okunuşunu keşfetmesi de mümkündür.

Bu şekilde Hititoloji'nin amacını ve aracını belirledikten sonra, aracın ne şekilde kullanıldığı konusu üzerinde durmak gerekir. Hititoloji'nin aracı yazılı belgeler olduğuna göre, öncelikle üç aşamadan bahsetmek doğru olacaktır: kopya-transkripsiyon-çeviri.

Kopyalama:

Hitit çivi yazısı ile yazılmış bir tableti kopyalamak, orijinal malzeme üzerinde çalışan bir Hititolog'un ilk adımıdır. "Kopya" kelimesinden de anlaşılacağı gibi, bu işlem, tabletin olduğu gibi kâğıda dökülmesidir. Kopyalarken tabletin şekli ve üzerinde yer alan tüm işaretler ölçekli bir biçimde çizilir ve

yazılır. Tablet üzerinde tahribat gören yerler de kopya üzerinde belirtilir. Bu işlem sadece, Hitit çivi yazısı ve Hitit Dili formasyonuna sahip bir uzman tarafından doğru bir şekilde yapılabilir. (Res. 2)

Transkripsyon (Çeviri Yazı):

Hititlerin kullandığı yazı sistemi, Eski Babil çivi yazısıdır. Direkt olarak çivi işaretlerinden okumak zor olduğundan, Hititolog bu işaretlerin okunuşunu öncelikle kendi yazı sistemine uyarlamalıdır. Diğer bir biçimde ifade edilecek olursa, Hititçe metinlerin okunuşu Latin harflerle yazılmalıdır. Bu işleme "transkripsiyon" denir.

Çeviri:

Transkripsiyon'dan sonra sıra çeviriye gelir. Yayınlarda bu işlem genellikle karşılıklı olarak verilir. Yani transkripsiyon sol sayfada, çeviri ise sağ sayfada yer alır. Böylelikle okuyucunun çeviriyi transkripsiyon ile beraber izlemesi mümkün olmaktadır.

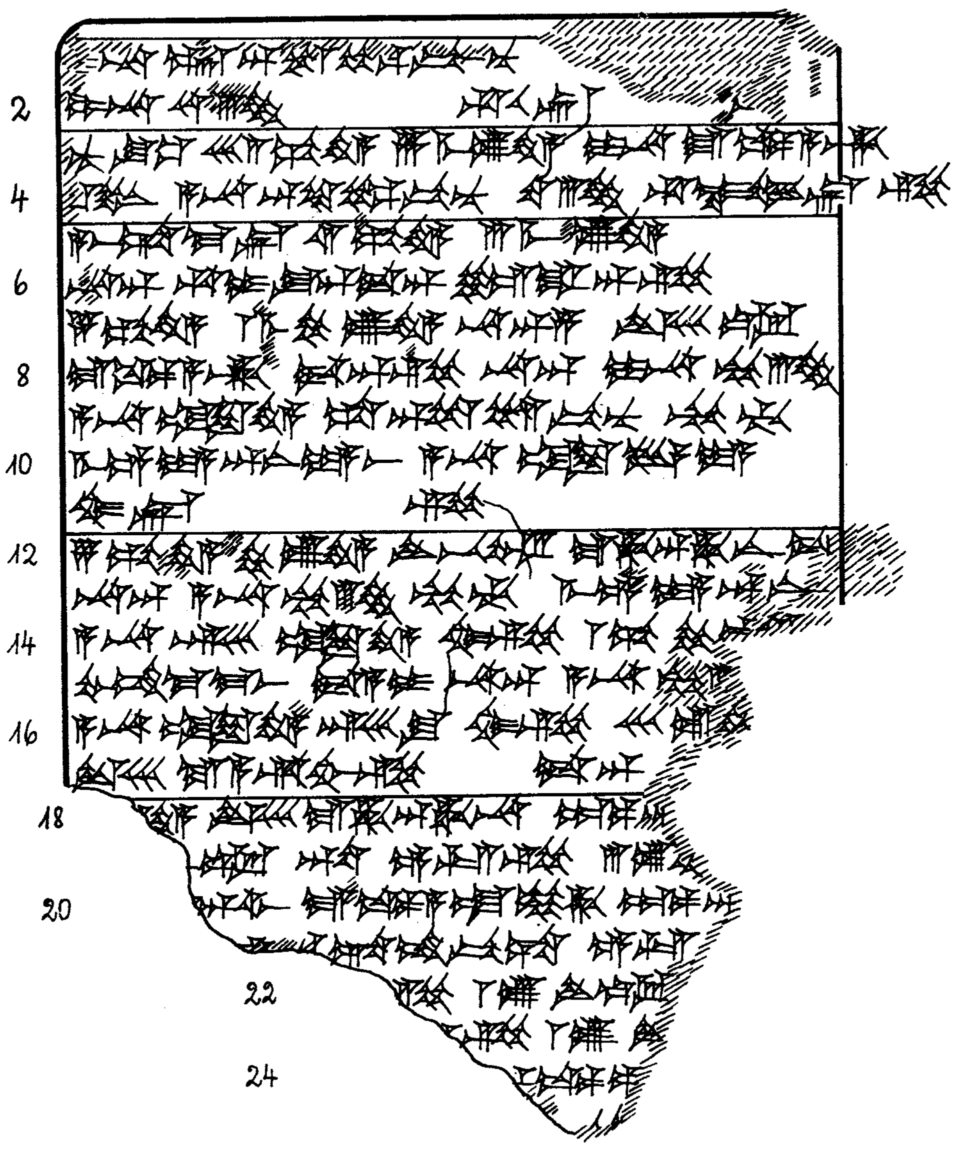
Filoloji'de bir metni ya da metin grubunu yayınlama işlemine *metin edisyonu* denir. Bir metin edisyonu, transkripsiyon ve çevirinin yanı sıra, metnin dil ve içerik özelliklerinin tartışıldığı ve problemlerin ortaya konulduğu bir *yorum* bölümü ile kelimelerin anlamlarını, çekimlerini ve metinde geçtiği yerleri gösteren bir *sözlük* bölümünden oluşur. Böylelikle edisyon ile metnin sadece bir çevirisi yapılmış değil, metin ile ilgili tüm konular da ele alınmış olur.

Hititoloji'nin Kaynakları

Hititoloji'nin kaynaklarını iki ana başlık altında toplamak mümkündür. *Birincil Kaynaklar* ve *İkincil Kaynaklar*.

Birincil Kaynaklar:

Birincil Kaynaklar arasında en önemli grubu, doğal olarak çivi yazılı tabletler oluşturmaktadır. Bugüne kadar Hitit çivi yazılı tabletlerin bulunduğu merkezler şunlardır: Hattuša (Boğazköy), Šapinuwa (Ortaköy), Tapikka (Maşathöyük), Šariššа (Kuşaklı), Oymaağacı, Tarsa (Tarsus), Alalah (Tell

Res. 2 Bir tablet kopyası örneği

Açana), Ugarit (Ras Şamra), Emar (Meskene), Alacahöyük, İnandık, Kayalıpınar. Bu gruba, çoğunlukla taş ya da madenden yapılmış olan mühürler ve kil topaklar üzerindeki mühür baskılar (bulla) da dâhildir. Birincil kaynaklar arasında yer alan diğer grup ise, taş, kaya, madeni eşya, kap, hançer ve mızrak uçları üzerinde yer alan hiyeroglif yazıtlardan oluşur. Hiyeroglif yazıtlar, Anadolu'da daha geniş dağılım gösterirken, sayıları çivi yazılı tabletlere göre daha azdır (bkz. Ek VII). Görüldüğü gibi Hititoloji'nin ana kaynağını oluşturan, Hititçe metnin kendisidir (ya da çalışma alanı dahilinde bir dilde yazılmış metnin kendisidir). Hititolog bu anlamda Hititçe metinleri dolaylı yorumlayan değil, direkt okuyan ve değerlendiren kişidir. Bu değerlendirmeyi yaparken sözlük, etimolojik sözlük, işaret listeleri, gramer kitapları ve daha evvel yayınlanmış makaleler gibi bazı araçları da kullanması gerekir.

Hititoloji'de ve diğer Eski Filoloji dallarında genel kullanım bulan bir kaynak da *metin kopyaları*dır [9]. Her ne kadar *metin kopyaları* orijinal metin ile okuyucu arasında bir aracı gibi görünse de, bu kaynak grubunu da birincil kaynaklar arasına koymak doğru olacaktır. Çünkü kopya, hiçbir yorum yapılmadan orijinal çivi yazılı metnin kâğıda aktarılmış şeklidir. Bu anlamda bir tür fotoğraf da sayılabilir. Hitit başkenti Hattuša'da yapılan arkeolojik kazılar sırasında bulunan tablet kopyalarının çoğu bitirilmiş ve yayınlanmıştır. Boğazköy metinlerinin kopyaları Almanya'da iki farklı dizide yayınlanmıştır. Birinci dizi, bugün hala devam etmekte olan *Keilschrifttexte aus Boghazköi* ya da kısaca *KBo* olarak adlandırılan dizidir. *KBo* ciltleri ilk defa 1916 yılında yayınlanmaya başlamış olup dizi bugün 50'den fazla cilt ve 10.000'den fazla tablet ve tablet parçası (*fragman*) içermektedir. *KBo* ciltlerine son derece benzeyen bir diğer dizi *Keilschrifturkunden aus Boghazköi* adlı (toplam 60 cilt) ve kısaca *KUB* olarak adlandırılan dizidir (Res. 3). Her iki dizi de bir süre paralel olarak yayınlandıktan sonra Almanya'nın ikiye bölünmesiyle *KUB* Doğu Almanya'nın; *KBo* ise Batı Almanya'nın dizisi olarak yayınlanmaya devam etmiştir. İki Almanya'nın birleşmesiyle aynı karakterde iki farklı diziye gerek olmadığına karar verilmiş ve *KUB*-Dizisi'nin yayını 60. sayısı ile son bulmuştur.

9 bkz. Hititoloji'de Amaç ve Yöntem.

Staatliche Museen zu Berlin

Vorderasiatische Abteilung

Keilschrifturkunden aus Boghazköi

Heft IV

Berlin

Zu beziehen durch die Vorderasiatische Abteilung der Staatlichen Museen

Res. 3

Bu iki en önemli dizinin yanında "dizi" olmasa bile metin kopyası içeren başka yayınlar da mevcuttur. Bazıları şunlardır:

Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Boğazköy Tabletleri, İstanbul, 1948 (ABoT).

Hittite Texts in the Cuneiform Character from Tablets in the British Museum, London, 1920 (HT).

İstanbul Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Boğazköy Tabletleri I-IV, İstanbul, 1944-1988 (IBoT).

Fragments hittites de Genève, Paris, 1951-52 (FHG).

Verstreute Boghazköi-Texte, Marburg, 1930 (VBoT).

İkincil Kaynaklar:

Birincil Kaynaklar dışında kalan tüm yayınları İkincil Kaynaklar olarak değerlendirebilmemiz mümkündür. Bunlar bir anlamda Hititoloji'nin tüm uzmanlık literatürüdür, yani Hititleri konu alan tüm monografiler ve makalelerdir. Ancak bu yayınlar arasında da öne çıkan bazı diziler ve süreli yayınlar vardır. Hititoloji konusunda en önemli üç monografi dizisi *Studien zu den Boğazköy Texten* (*StBoT*) (Res. 4), *Texte der Hethiter* (*THeth*) ve Dresdner Beiträge zur Hethitologie (*DBH*)'dir. Hititoloji'de en çok kullanılan süreli yayınların arasında ise, *Altorientalische Forschungen* (*AoF*), *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* (*ZA*), *Hethitica*, *Orientalia* (*Or*), *Journal of Cuneiform Studies* (*JCS*) yer alır. Elbette tüm süreli yayınları burada sıralamak mümkün değildir. Ancak yukarıda yer alan yayınlara ilaveten, ülkemizde yayınlanan üç yayına dikkat çekmekte yarar vardır. Bunlar *Anadolu Araştırmaları* (*AnAr*), *Archivum Anatolicum* (*ArAn*) ve *Colloquium Anatolicum* (*CollAn*)'dur.

Res. 4

Res. 5

Monografiler ve süreli yayınlar dışında, dil ve yazı ile ilgili öğretici ve başvuru kaynakları burada da her bilimde olduğu gibi önemli bir yer tutmaktadır. Hititoloji, yukarıda görüldüğü üzere Eski Filoloji'nin bir dalı olduğuna göre, araçların başında *sözlükler* gelir. Özellikle yeni başlayanlar için Friedrich'in Hititçe Sözlüğü (Friedrich, J., *Hethitisches Wörterbuch*, Heidelberg, 1952 (*HW*) vazgeçilmesi mümkün olmayan bir sözlüktür. Eski bir basım olmasına rağmen tüm kelimelerin gramer çekimlerini içermesi açısından, hâlâ önemini korumaktadır. Ancak Friedrich'in sözlüğünden sonra daha güncel sözlükler de yayınlanmıştır. En önemli iki tanesi şunlardır:

Tischler, J., *Hethitisches Handwörterbuch*, Innsbruck, 2001, (*HHw*).

Ünal, A., *Multilinguales Handwörterbuch des Hethitischen / A Concise Multilingual Hittite Dictionary / Hititçe Çok Dilli El Sözlüğü*, Hamburg, 2007.

Yukarıda bahsedilen üç sözlük, birer el kitabı niteliğini taşımaktadır. Bunların yanı sıra halen devam etmekte olan, iki önemli *sözlük projesi* mevcuttur. Biri 1975 yılında J. Friedrich ve A. Kammenhuber tarafından başlatılan *Hethitisches Wörterbuch (HW²)*, diğeri Chicago'daki Oriental Institute tarafından yürütülen *Chicago Hittite Dictionary* (*CHD*) projeleridir (Res. 5). Projeler tamamlandığında *HW²*, A'dan K'ye kadar olan sözcükleri, *CHD* ise,

L'den Z'ye kadar olan sözcükleri içerecektir. El kitabı niteliğindeki sözlüklerin aksine, bu projelerde yayınlanan kelimelerin sadece çekimleri verilmekle yetinilmemektedir. Kelimelerin tam bir analizi yapılmakta, örnek cümleler verilmekte ve kelimelerin geçtiği pasajlardan alıntılar yapılmaktadır.

Normal sözlükler yanında, *etimolojik sözlükler* de dilbilimsel çalışmalar için önemli bir yere sahiptir. Bu tür başvuru kitapları için J. Tischler'in *Hethitisches etymologisches Glossar* ve J. Puhvel'in *Hittite Etymological Dictionary* adlı etimolojik sözlükleri, hâlâ devam eden iki ayrı proje olmakla beraber, sayılması gereken en önemli yapıtlardır. Bununla beraber A. Kloekhorst tarafından hazırlanmış olan *Etymlogical Dictionary of the Hittite Inherited Lexicon, Leiden-Boston, 2008*'i de saymak doğru olacaktır.

Gramer kitapları için eski olmasına rağmen, Friedrich, J., *Hethitisches Elementarbuch*, Heidelberg, 1960^2, hala önemini korumaktadır. Yeni bir gramer kitabı olarak ise, Hoffner Jr., H.A. – C. Melchert, *A Grammar of the Hittite Language, 1: Reference Grammar*, 2008, saymak gerekir. Bunun yanında Dinçol, A.M., *Eski Anadolu Dillerine Giriş*, İstanbul, 1970, adlı kitap genel gramer bilgileri içeren ve Türkçe olarak yayınlanmış yegâne yayındır. Hitit Dili'ni öğrenmek için kullanılabilecek bir çalışma kitabı olarak yakın zamanda çıkmış olan, Zeilfelder, S., *Hittite Exercise Book*, Wiesbaden, 2005, adlı yayın sayılabilir.

Yukarıda metin kopyaları içeren başlıca kaynaklara değinilmişti. Her metin bu kopyaları içeren yayının adıyla beraber anılan bir numaraya sahiptir. Örneğin KBo dizisinin 15. cildinde yer alan 27. fragman (tablet parçası) kısaca KBo 15.27 olarak adlandırılmaktadır. Ancak metinler üzerine çalışmayı kolaylaştıran bir metin numarası daha vardır ki, bu numara metnin içeriği ile ilgili bir sınıflandırmadır. Laroche, E., *Catalogue des Textes Hittites*, Paris, 1971, adlı yayında, bugün de hala kabul edilen bir sınıflandırma yapılmıştır (tarihi metinler, antlaşma metinleri, dua metinleri, mitolojik metinler, bayram metinleri gibi). Her tablet ya da fragman bu yayının kısaltılmasından oluşan (*CTH*) ve konusunu belirten bir numara altında toplanmıştır. Tarihi metinlerin CTH numaraları örneğin CTH 1–CTH 216 arasındaki numaralardır. Şöyle ki, araştırmacı CTH 61 diye bir bilgi ile karşılaştığında, bu numara altında sıralanmış tüm metinlerin tarihi metinler sınıfına girdiğini anlamaktadır. CTH 61 şeklinde verdiğimiz örnekte yer alan tüm metinler, II. Muršili'nin Annalleri'ne aittir. Böylece CTH numaraları sayesinde Hititçe bir metnin hangi metinlerle uzaktan ve yakından bağlantılı olduğunu hızlıca kontrol etmek mümkün olabilmektedir. Bu yayın daha sonra ek yayınlarla

tamamlanmaya çalışılmış ve bugün, internet üzerinde tamamlanmaya devam etmektedir (bkz. http://www.hethport.uni-wuerzburg.de).

Yukarıda Hititoloji'nin metodlarını anlatırken *transkripsiyon*dan bahsetmiştik. Transkripsiyon sırasında başvurulması gereken en önemli kaynak Ch. Rüster ve E. Neu'un beraber yayınladıkları *Hethitisches Zeichenlexikon*'dur (Hititçe İşaret Listesi). Bu yayın Hitit çivi yazısında kullanılan tüm çivi işaretleri tipolojik olarak sıralar ve okunuşları hakkında bilgi verir.

Çivi yazılı metinler üzerinde çalışma yapan araştırmacının karşısına çok sayıda özel isim çıkmaktadır. Bu isimlerin daha evvel belgelenmiş olup olmadığı konusunda yine yardımcı araçlarımız mevcuttur. Örneğin yer isimleri için en kapsamlı kaynak del Monte, G. - J. Tischler, *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte*, Wiesbaden, 1978'dir (Hitit Metinleri'nde Geçen Yer ve Nehir Adları). Bu yayın del Monte tarafından kaleme alınan bir ek ile de tamamlanmaya çalışılmıştır. Şahıs isimleri için ise, Laroche, E., *Les Noms des Hittites*, Paris, 1966 (Hitit Adları) bir diğer başvuru kitabıdır. Bu yayınların dışında Savaş, S. Ö., *Anadolu (Hitit-Luvi) Hiyeroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları*, İstanbul, 1998 ve Ertem, H., *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya Adları Dizini*, Ankara, 1973 de sayılabilir.

Yeni kaynaklar bulmak için kuşkusuz V. Souček ve J. Siegelová tarafından hazırlanan *Systematische Bibliographie der Hethitologie 1915-1995*, Praha, 1996 (Hititoloji'nin Sistematik Bibliyografyası 1915-1995) zikredilmesi gereken en önemli eserdir. Bu üç ciltlik yayının en önemli özelliği kaynakların konuya göre (sözlük, sanat, edisyon, tarih gibi) sıralanmış olmasıdır. İnternetten yayınlara ulaşmaya alışık olanlar Würzburg Üniversitesi'nin http://www.hethport.uni-wuerzburg.de adresli internet sayfasından arama yapabilirler.

Basılı kaynaklar arasında saymak istediğimiz son eser *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* (RlA)'dır. Bu yayında Önasya Arkeolojisi'nde ve Çivi Yazılı kaynaklarda rastlanabilecek neredeyse her kavramın maddeler halinde alfabetik sırada bulunması mümkündür. Ancak, projenin henüz bitmediğini, dolayısıyla alfabenin de tamamlanmadığını (2009 yılında "T" harfi ile devam ediliyordu) belirtmek gerekir.

Basılı eserleri bu şekilde bitirdikten sonra, sanal ortamdaki kaynaklara değinmekte fayda vardır. *İnternet Adresleri*, günümüz insanları tarafından sıkça başvurulan bir kaynak olmasına rağmen, aslında büyük dikkatle

Res. 6

kullanılması gereken kaynaklardır. Özellikle özel şahısların sayfalarından alınan veriler, sıkça bilgi karmaşasına ve yanlışlıklara yol açmaktadır. Bu nedenle şahıslar yerine kurumların sayfaları tercih edilmelidir. Bunun en güzel örneği, yukarıda da değindiğimiz http://www.hethport.uni-wuerzburg.de adresli internet sayfasıdır (Res. 6). Mainz'daki Bilimler Akademisi'ne bağlı bulunan bu sayfa, aynı zamanda internette yer alan, Hititoloji konusundaki en kapsamlı sayfadır. Buradan ayrıca güvenilir kaynakların bağlantılarına da (link) ulaşmak mümkündür.

Doğal olarak saydığımız bu yayınlar Hititoloji'de kullanılan kaynakların sadece küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Her yıl da literatüre yeni yayınlar eklenmektedir. Burada değinilmeyen yayınlara ulaşmak ve yeni kaynakları takip etmek araştırmacının kendisine bağlıdır.

Tarihlendirme ve Kronoloji

Çok güvenilir iki farklı kaynağa bakıldığında, verilen Hitit Kral listelerinin birbiriyle örtüşmemesi büyük bir olasılıktır. Yardımcı olması için üçüncü bir kaynağa başvurulduğunda ise, şaşkınlığın daha da artması mümkündür. Çünkü bu son yayında yer alan kral listesinin, daha evvel başvurulan iki listeden de farklı olabilir. Bahsi geçen bu farklılıklar, kral isimlerinde ve onların sırasında olabileceği gibi, ilgili krala ait tarihlerde de olabilir.

Hitit Tarihi için en önemli kaynaklar, bütün *Tarihi Çağlar*'da olduğu gibi, yazılı kaynaklardır. Yazılı kaynaklardan sağlanan bilgiler, arkeolojideki bilgilerden çoğu zaman daha ayrıntılı ve kesindir. Örnek vermek gerekirse, Hitit Kralı II. Muršili'nin Ugarit Kralı II. Niqmepa ile bir antlaşma metni bulunduğuna göre, bu iki kralın aynı dönemde yaşadıkları, yani çağdaş olduklarını ve antlaşmada yer alan maddelerin geçerli olduğunu kesin olarak söylemek mümkündür. Ancak, Hititler, yazılı belgelerine, bugün yapıldığı gibi tarih koymadıkları için, kesin tarihlere ulaşmak zor, çoğu zaman ise imkânsızdır. Bu nedenle araştırmacılar kronolojilerini oluşturmak ve Hititçe metinleri tarihlendirmek için, farklı yollar izlemek zorunda kalmışlardır.

Kronoloji:

Bir uygarlığın kronolojisini oluşturmak için araştırmacılar iki farklı yol, ya da iki tarihlendirme yöntemi kullanmaktadırlar: *Absolut Kronoloji* (Kesin Tarihlendirme) ve *Relatif Kronoloji* (Nispi Tarihlendirme). Absolut kronolojide bir olayı bugünkü zaman ölçümüne uydurmak mümkün olabilmektedir. Örneğin Kadeš Savaşı genellikle M.Ö. 1285 yılına tarihlenmektedir. Bu tarih, kesin tarihlendirmeye güzel bir örnektir. Ancak çoğu zaman, bu denli kesin bir tarihe ulaşılması mümkün değildir. Bu durumda nispi kronolojiye başvurularak, olaylar kronolojik bir düzene göre verilir. Örneğin Hitit Kralı II. Muwatalli'nin başkentini Hattuša'dan Tarhuntašša'ya taşımasının tam tarihi belli olmasa bile, Kadeš Savaşı'ndan *önce* olduğu kabul edilir.

Hitit Kronolojisi'ni burada ayrıntılı bir şekilde anlatmakla, bu yayının kapsamı dışına çıkılacağından, kronolojinin oluşum evrelerini anlatmak yerine, bugün gelinen durumu açıklamakta yarar vardır. Hititoloji'nin yaklaşık 90-100 yıllık bir geçmişi vardır. Aynı süre boyunca bilim adamları bu uygarlığı zamansal olarak tarihi bir çerçeveye oturtmaya ve eldeki verilerle bu kronolojiyi oluşturmaya çalışmışlardır. Hitit çivi yazılı metinlerde, bugün yapıldığı gibi, maalesef tarih konulmuyordu. Sadece annal (yıllık) metinlerinde söz konusu kralın hangi hükümdarlık yılından bahsedildiği yazılmaktadır. Ancak ne bu metinlerin sayısı fazla, ne de tabletler her zaman tüm olarak ele geçmektedir. Çoğu zaman kırık, yani fragman halinde ele geçen metinlerde önemli bilgiler ve zaman belirten yazılımlar sıkça kırıktır. Bazen de, zaman bildiren bir pasajın elde olmasına rağmen, hangi metne ait olduğunu bilinmediğinden, bu bilgi fazla yarar sağlamamaktadır. Bu gibi sebepler nedeniyle bilim insanları zaman içinde bazen hatalar yaparak yanlış sonuçlara, bazen de yeni metinlerle yeni bilgilere ve bunun sonucunda yeni tarihlere

ulaşmışlardır. Bunun sonucunda elli yıl öncesine ait bir kronolojik tablo ile yeni yayınlanan bir kaynaktaki kronoloji arasında ciddi farklar olabilir.

Hitit Kronolojisi'ni tek başına, yani diğer çevre halklardan bağımsız olarak oluşturmak elbette imkânsızdır. Bu nedenle kronoloji üzerinde çalışanlar, Mezopotamya ve Mısır kaynaklarına ve bu uygarlıklar için oluşturulan kronolojilere başvurmuşlardır. Çağdaş kralların ya da şahısların tespit edilmesi ve paralelliklerin bulunması sayesinde, daha kesin tarihlerin saptanmasına çalışılır. Ancak yukarıda Hitit kronolojisi için söylediğimiz sorunlar, büyük ölçüde diğer uygarlıkların kronolojileri için de geçerlidir. Burada da kesin tarih olarak kabul edilen olaylar son derece azdır. Bu açıdan kronoloji sorununun kısa zamanda kesin olarak çözüleceği mümkün görülmemektedir.

Hititoloji'de bugün, genel olarak iki kronoloji üzerinde durulmaktadır. Bunlara literatürde *Kısa Kronoloji* ve *Orta Kronoloji* adı verilmektedir. Bunların arasındaki en önemli farkı Hitit Devleti'nin kuruluş tarihi ile Babil'in zaptı tarihinde görülmektedir. Kısa Kronoloji'ye göre I. Hattušili yaklaşık M.Ö. 1565'te tahta geçer, buna karşı Orta Kronoloji aynı olayı yaklaşık M.Ö. 1650'ye tarihlemektedir. Buna bağlı olarak I. Hattušili'den sonra tahta çıkan I. Muršili'nin Babil seferinin tarihi de yaklaşık 90 yıl farklılık göstermektedir. Hitit Kronolojisinin başındaki bu büyük zaman farkı, Hitit Devleti'nin geç evrelerinde gittikçe küçülmektedir. Çünkü Hitit Devleti'nin yaklaşık M.Ö. 1200 yıllarında yıkıldığı genelde kabul edilmektedir. Ek kısmımızda her iki kronoloji için birer örnek verilmiştir. Görüldüğü üzere I. Šuppiluliuma'nın tahta çıkışı Kısa Kronoloji'ye göre M.Ö. 1355 yıllarına, Orta Kronoloji'ye göre ise yaklaşık M.Ö. 1380 yıllarına tarihlenmektedir. Yani aradaki fark 90'dan 25 yıla düşmüştür[10].

Kral Listeleri:

Yukarıda da değinildiği gibi sadece tarihler değil, kral listelerinde yer alan isimlerin sayısı ve sırası da değişmektedir. Hitit Krallarının isimlerine bakıldığında, birçok kralın aynı ismi taşıdığını görmek mümkündür. Bugün bunları ayırt etmek için, kral adının önüne, sırasını belirten bir sayı konulmaktadır. Ancak bu sayı Hitit yazılı belgelerinde bulunmadığından, bir metinde geçen, örneğin "Hattušili" isminin hangi Hattušili olduğunu tespit etmek her zaman mümkün değildir. Bu nedenle bazen aynı isme sahip kaç

---

10 bkz. EK II.

kral bulunduğunu saptamak da zorlaşıyor. Verdiğimiz Hattušili ismi buna çok güzel bir örnek oluşturmaktadır. Bazı kral listelerinde üç adet Hattušili görülürken, diğerlerinde (çoğunda) sadece iki Hattušili verilmektedir. Bu durum, Hitit krallarının kendilerini I. ya da II. gibi numaralarla sınıflandırmamasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla elimizde "Hattušili" isminin geçtiği büyük sayıda belgeler vardır. Böylece bazı araştırmacılar bu metin grubunu kullanarak iki kralın "Hattušili" olduğunu savunurken, bazıları aynı metinleri kullanarak "Hattušili" adında üç ayrı kralın varlığını savunmaktadır. Karışıklığa meydan vermemek için, iki Hattušili'yi kabul edenler Hitit Devleti'nin kurucusunu I. Hattušili, diğerini ise III. Hattušili olarak adlandırmaktadırlar (oysa onların kral listelerinde II. Hattušili diye bir kral görülmemektedir). Buna benzer bir durum ilk iki (ya da üç) Tuthaliya için de geçerlidir. Bugün çoğunluk üç ayrı Tuthaliya'nın varlığı kabul edilse de, adlandırmaya yine de dikkat edilmektedir. Genelde kabul gören sırası I./II. Tuthaliya, II./III. Tuthaliya ve IV. Tuthaliya şeklindedir. Bu açıdan araştırma yapılırken, hangi kral listesinin kabul edildiğine dikkat edilmelidir.

Son olarak, kral listelerinde farklı sınıflandırmalar da sıkça göze çarpmaktadır. Öyle ki bazı yayınlarda Hitit Dönemi, sadece Eski Hitit Dönemi ve İmparatorluk Dönemi olarak ikiye ayrılırken, bazı yayınlarda bu iki dönem arasında ayrıca bir de Orta Hitit Dönemi kabul edilmektedir. Bu açıdan bu gibi terimleri kullanılırken itina göstermek gerekmektedir (bkz. EK II).

Tarihlendirme:

Hititoloji'de tarihlendirme konusu, diğer Eski Filolojilerde olduğu gibi oldukça sorunlu olabilen bir konudur. Bir metinde, tarihi bilinen bir olay ya da tanınan bir şahısın isminin geçmesi durumunda bu sorunun ortadan kalkması mümkün olsa da, özellikle aynı şahıs isimlerinin çeşitli devrelerde yeniden kullanılması ya da metnin çoğu zaman parçalı olarak elimize geçmesi nedeniyle bu sorununun devam etmesi daha olasıdır.

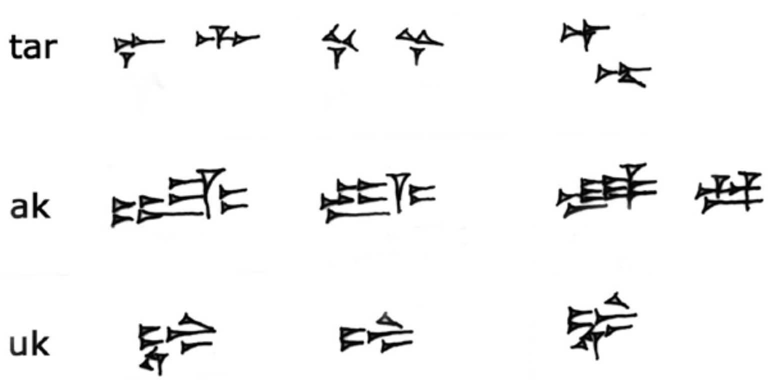
Yukarıda da değindiğimiz gibi bir metnin tarihlendirilmesi için başvurulan en önemli yol, metnin içeriğinin değerlendirilmesidir. Bu konuda şahıs isimleri, askeri sefer sırasında fethedilen ya da ziyaret edilen yer adları, kutlanan bayramlar gibi ipuçları değerlendirilmektedir.

Tarihlendirme için bir diğer kıstas, tabletteki çivi yazısında kullanılan *ductus*tur. Bunu inceleyen bilim dalına da *paleografi* adı verilmektedir. Erken dönemde kullanılan çivi yazısı işaretleri ile geç dönemde kullanılan işa-

retler arasında farklar mevcuttur, yani bu dönemlerde farklı *ductus* ile yazılmaktaydı. Bugün bazı işaretlerde iyi bir şekilde tespit edilebilinen *ductus* özellikleri sayesinde, bir metnin Eski Krallık Dönemi'ne mi, yoksa İmparatorluk Dönemi'ne mi ait olduğunu tespit etmek mümkündür. Hitit yazılı belgelerinde *paleografi*nin önemini gösteren en güzel örneklerden biri ünlü Madduwatta Metni'dir. Metnin edisyonu ilk defa 1928 yılında, Albrecht Götze tarafından yapılmış ve Hititlerin son krallarından olan III. Arnuwanda dönemine tarihlenmiştir. Ancak Heinrich Otten, 1969 yılında aynı metnin, paleografik özelliklerinden dolayı, I. Arnuwanda dönemine tarihlenmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bu da metinde anlatılan tüm olayları yaklaşık 150 yıl erkene çekmektedir.

Bazı işaretlerin duktus örnekleri

Orta Hitit Dönemi **İmparatorluk Çağı**

Ancak şunu da belirtmekte fayda vardır: Hititler metinlerini sıkça kopyalamış, yani yeniden yazmışlardır. Bu nedenle bazı metinlerden birçok nüsha elimize geçmiştir. Bu durum bize bir kolaylık sağlamaktadır, çünkü tabletler çoğu zaman fragmanlar halinde bulunduklarından, bu gibi kopyalar sayesinde metinleri tamamlamamız mümkün olabilmektedir. Ancak bu durum tarihlemede bazı sorunlara da neden olabilmektedir. Çünkü Hititler sonradan yapılan metin kopyalarını herhangi bir biçimde işaretlememişlerdir. Bu nedenle bulunan metnin hangi nüsha olduğu, yani ilk mi, yoksa daha geç dönemde yapılan bir kopya mı olduğu her zaman anlaşılmayabilir. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, *ductus* yönünden İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen bir metin, Eski Hitit Dönemi'ne ait bir metnin, İmparatorluk Dönemi'nde yapılmış kopyası olabilir.

Duktusa ilaveten, metinde yer alan bazı gramer özellikleri de tarihlendirme için yararlı olabilir. Eski Krallık Dönemi'nde kullanılan bazı gramer öğeleri daha sonraki dönemlerde artık ya farklı bir biçimde kullanılmakta, ya da tamamen ortadan kalkmaktadır. Bağlaç "ve" örneğin, erken dönemlerde *ta* işareti ile yazılırken, İmparatorluk Dönemi'nde *nu* olarak görülmektedir. Bu örnekleri çoğaltmak da mümkündür.

Konuyla İlgili Seçilmiş Kaynakça

Dinçol, A.M., *Eski Anadolu Dillerine Giriş*, İstanbul, 1970. – Dinçol, B., „Über die Probleme der absoluten Datierung der Herrschaftsperioden der hethitischen Könige nach den philologischen und glyptischen Belegen", *BYZAS* 4, 2006: 19-32. – Eggers, H.J., *Einführung in die Vorgeschichte*, München, 1986. – Eggert, M.K.H., Archäologie: Grundzüge einer Historischen Kulturwissenschaft, Tübingen, 2006. – Goetze, A., "The Problem of Chronology and Early Hittite History", *BASOR* 122, 1951: 18-25. – Hoffner, H.A.-H.C. Melchert, *A Grammar of the Hittite Language*, Indiana, 2008. – Moortgat, A., *Einführung in die vorderasiatische Archäologie*, Darmstadt, 1971. – Otten, H., *Die hethitischen historischen Quellen und die altorientalische Chronologie.,* Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1968, 3: 99-126. – Otten, H., *Die Altorientalistik. Quellenforschung und faszinierendes Erlebnis,* Wiesbaden-Stuttgart, 1989 – Popko, M., *Völker und Sprachen Altanatoliens*, Wiesbaden, 2008. – Scharf, A., „Geschichte der Archäologie. Die ägyptische und vorderasiatische Archäologie", *Handbuch der Archäologie* 6/1: 61-66. – Rieken, E., „Hethitisch", M.P. Streck (ed.), Sprachen des alten Orients, Darmstadt, 2006: 80-127. – *von* Soden, W., *Einführung in die Altorientalistik*, Darmstadt, 1992. – Wilhelm, G., "Generation Count in Hittite Chronology", H. Hunger-R. Pruzinsky (eds.), *Mesopotamia Dark Age Revisited. Proceedings of an International Conference of SCIEM 2000, Vienna 8th-9th November 2002,* Wien 2004: 71- 79. – Wilhelm, G.-J. Boese, „Absolute Chronologie und die hethitische Geschichte des 15. und 14. Jahrhunderts v. Chr.", P. Aström (ed.), *"High Middle or Low?" Acts of an International Colloquium on Absolute Chronology Held at the University of Gothenburg 20th-22th August*, Göteburg, 1987: 74-117.

El kitabı olarak nitelendirilen bir yayında, ne derecede bilgi verilmesi gerektiğine karar vermek oldukça zordur. Bunu yapabilmek için öncelikle okuyucu kitlesini tanımlamak gerekir. Elinizde tuttuğunuz yayının okuyucusu doğal olarak öncelikle *Hititoloji Öğrencileri*dir. Ancak, sınırlı sayılabilecek *Hititoloji Öğrencileri* dışında, Eskiçağ Bilimleri alanında eğitim gören öğrencilerin ve genel olarak bu bilimlere ilgi duyan kimselerin faydalanmaları arzusundan yola çıkarak, bir *Hititoloji Öğrencisi*nin ihtiyaç duyacağı bilgilere ağırlık vermeye özen gösterirken, aynı zamanda Hitit Uygarlığı'na meraklı olan kişileri de göz önünde tutmaya çalıştık. Bu anlamda kitabın olabildiğince geniş kapsamlı ve kolay anlaşılabilir olmasına özen gösterdik. Doğal olarak tüm konulardan bahsetmek ya da ayrıntılara girmek mümkün olamamıştır. Her bölüm sonunda bir kaynakça listesine yer verilmiştir. Böylece, okuyucunun derinleştirmek istediği konuyu içeren yayınlara kolaylıkla ulaşması sağlanmıştır.

ILA 1